

Roma Ryś-Jurek¹

Katedra Finansów i Rachunkowości,
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Dochody rodzinnych gospodarstw rolnych w warunkach integracji europejskiej i globalizacji

The Incomes of Family Farms in Terms of European Integration and Globalization

Synopsis. Integracja wywiera wpływ na kształt gospodarczy, polityczny i instytucjonalny Europy, a globalizacja to zjawisko, które oddziałuje na niemal wszystkie sfery życia człowieka – od handlu, przez finanse, po styl życia i kulturę. Te dwa procesy mają znaczny wpływ na kształt realizowanego modelu rolnictwa w Unii Europejskiej. Kluczową rolę w nim odgrywa wspieranie rodzinnych gospodarstw rolnych poprzez subsydiowanie ich dochodów. W artykule zbadano sytuację dochodową rodzinnych gospodarstw rolnych w latach 2005-2013 na podstawie danych FADN. Oszacowano przeciętny poziom dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego według kraju Unii Europejskiej w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, 1 hektar użytków rolnych i 1 jednostkę pracy AWU. Obliczenia te wykonano również dla dochodu pomniejszonego o wartość subwencji. W ten sposób określono najbardziej dochodowe gospodarstwa według kraju Unii Europejskiej, a także uchwycono wpływ subwencjonowania na ostateczny kształt dochodów gospodarstw rolnych.

Słowa kluczowe: dochód, rodzinne gospodarstwo rolne, integracja, globalizacja

Abstract. Integration has an impact on the economic, political and institutional shape of Europe and globalization is a phenomenon that affects almost all spheres of human life – from trade, to finance, to lifestyle and culture. These two processes have a significant impact on the shape of the model of agriculture which is implemented in the European Union. The promotion of family farm incomes by subsidies plays a key role in this model. The article examined the income situation of family farms between 2005 and 2013 on the basis of FADN data. The average level of family farm income by country of the European Union was estimated in terms of 1 holding, 1 hectare of agricultural land and 1 work unit AWU. These calculations are made also for income minus the value of the subsidies. So, the most lucrative family farms by country in the European Union, as well as the effect of subsidization on the final shape of family farm incomes, were shown.

Key words: income, family farm, integration, globalization

Wprowadzenie

Proces rozszerzania się Wspólnoty Europejskiej ma wpływ na kontekst polityczny, instytucjonalny i gospodarczy Europy (Jones i Verdun, 2005). Z jednej strony towarzyszy mu powiększanie się różnic gospodarczych i społecznych wewnątrz samej Unii, którą tworzą bardziej niejednorodne gospodarczo kraje niż we wcześniejszej 15-tnastce. Z drugiej zaś strony pojawiają się szanse na intensywniejszy wzrost i rozwój gospodarczy oraz poprawę zamożności w poszczególnych krajach (Malaga, 2009). Skala integracji o tak

¹ dr, Katedra Finansów i Rachunkowości, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, e-mail: rysjurek@up.poznan.pl

szerokim zakresie jak w Unii Europejskiej, to wydarzenie bez precedensu, które nie pozostaje bez wpływu na sytuację rolnictwa (Hennis, 2005). Przemiany te dzieją się w warunkach globalizacji, którą można rozumieć jako traktowanie całego świata jako jednego rynku (Wierzejski, 2010). Na razie faktyczna globalizacja, a więc rzeczywista integracja lokalnych, narodowych i regionalnych rynków w jeden organizm dzieje się w małym zakresie². Rynki na ogół integrują się najpierw między sąsiadami ze względu na bliskość źródeł zaopatrzenia i zbytu, niższe koszty magazynowania i transportu oraz z uwagi na tradycje i podobieństwa kulturowe (Kołodko, 2001).

Wcześniej poczynione uwagi nie zmieniają faktu, że globalizacja jest zjawiskiem, które oddziałuje na niemal wszystkie sfery życia człowieka³ (Yip, 2004). Wpływa na: handel, finanse, sposoby i środki komunikowania się, styl życia, kulturę oraz sposoby rządzenia (Borowiecki i Siuta-Tokarska, 2008). W warunkach (nawet ograniczonej) globalizacji, które wymuszają konkurencyjność, oznaczają prymat mikroekonomicznego rachunku opłacalności oraz dominującą rolę korporacji transnarodowych, podtrzymywane i wzmacniane jest strukturalne zróżnicowanie między regionami i krajami. Bogate kraje stają się bogatsze, a biedne biedniejsze. Zróżnicowanie gospodarcze jest pogłębiane przez różnice społeczne, a ofiarą tych procesów staje się środowisko naturalne (Pietrewicz, 2009).

Rolnictwo jest sektorem, który w ograniczonym stopniu korzysta z pozytywnych efektów globalizacji, a przy tym jest podatny na jej negatywne skutki. W krajach wysoko i średnio zaawansowanych w rozwoju gospodarczym, społeczeństwa są coraz bardziej „zamożne”, a rolnicy tych krajów coraz „ubożsi”. Problem sprowadza się do niewydolności dochodowej rolnictwa. Wynika on (w dużym skrócie) z faktu, iż rolnictwo jako dział surowcowy najbliższy jest w łańcuchu wytwórczym czynnikowi ziemi, a więc podlega w przepływach międzygałęziowych ograniczonej płynności. Ponadto ziemia rolnicza i potencjał siły roboczej podlegają transferom w ograniczonym stopniu (Czyżewski i in., 2006). Dlatego ważnym zadaniem jest poznanie sytuacji dochodowej rolnictwa poprzez scharakteryzowanie dochodów gospodarstw rolnych z uwzględnieniem ich subsydiowania w latach, gdy integracja europejska i globalizacja przybierały na sile.

Materiał i metodyka badań

Celem artykułu jest określenie sytuacji dochodowej rodzinnych gospodarstw rolnych w warunkach integracji europejskiej i globalizacji. Najpierw omówiono wpływ tych dwóch procesów ogólnogospodarczych na sytuację dochodową w rolnictwie, a następnie opisano determinanty dochodów gospodarstw rolnych według kraju Unii Europejskiej. Na zakończenie przedstawiono przeciętny poziom dochodu z rodzinnego gospodarstwa

² Warto dodać, że równoległe do procesów globalizacji przebiegają procesy regionalizacji. W Europie odbywa się to głównie za sprawą Unii Europejskiej. Integracja regionalna odzwierciedla fakt, iż procesy wzrostowe nie mieszczą się w ramach państw narodowych i wiele ważnych spraw można lepiej rozwiązywać w skali ponadnarodowej. Wobec tego konkurencja pomiędzy krajami jest zastępowana konkurencją między wspólnotami krajów, co w skali świata tworzy zupełnie nową jakość (Czyżewski, 2006).

³ Do czynników globalizacji należą: rynek, koszty, rządy/regulacje prawne, instytucje, konkurencja. Instrumentami strategii globalnej są: uczestnictwo w rynku, produkcja/usługi, lokalizacja działalności, marketing, posunięcia konkurencyjne. Do składników organizacji globalnej zalicza się: strukturę organizacyjną, procesy zarządzania, ludzi i kulturę (Yip, 2004).

rolnego według kraju Unii Europejskiej w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, 1 hektar użytków rolnych i 1 jednostkę pracy AWU⁴. To samo badanie powtórzono dla przeciętnego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego pomniejszonego o wartość subwencji. Efektem końcowym badania jest otrzymanie informacji o najbardziej dochodowych gospodarstwach rodzinnych według kraju Unii Europejskiej, a także uchwycenie wpływu subwencjonowania na ostateczny kształt dochodów gospodarstw rolnych w warunkach integracji i globalizacji.

Do analizy wybrano lata 2005-2013⁵, które pozwalają na obserwację skutków integracji europejskiej po największym rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 roku o 10 krajów, ponadto pokazują kolejne rozszerzenie w 2007 roku o 2 kraje i ostatnie rozszerzenie w 2013 o 1 kraj⁶. Nowsze dane nie są dostępne.

Dane zaczerpnięto z bazy danych FADN⁷ (2016). Baza ta stanowi jedyne źródło danych o sytuacji produkcyjno-ekonomiczno-finansowej rodzinnych gospodarstw rolnych, na potrzeby którego zbierane są informacje według jednolitych zasad w całej Unii Europejskiej. Gospodarstwa z bazy tworzą statystycznie reprezentatywną próbę towarowych gospodarstw rolnych z obszaru Wspólnoty (Wyniki Standardowe..., 2014).

Integracja europejska i globalizacja a dochody w rolnictwie

Integracja europejska nabiera coraz większego znaczenia dla rolnictwa zwłaszcza w warunkach niekompletnej globalizacji, gdyż ta niekompletność wynika z braku mobilności siły roboczej, produktów rolnych i niektórych osiągnięć badawczych oraz braku podmiotu o charakterze globalnym, który narzucałby reguły globalnej racjonalności (Szymański, 2013).

Integracja europejska dla rolnictwa przyjmuje formę WPR⁸. Dobór instrumentów WPR uzależniony jest od wewnętrznych uwarunkowań rolnictwa oraz obszarów wiejskich w poszczególnych państwach Unii Europejskiej, a jej kształt oraz wzajemne oddziaływanie tych instrumentów ulegają ciągłym zmianom poprzez kolejne reformy. Głównymi instrumentami wspierającymi rolnictwo są: płatności bezpośrednie, które podtrzymują dochody rolników, limity produkcyjne (kwoty produkcyjne) na wybrane produkty rolne, które regulują podaż produktów rolno-spożywczych oraz system odłogowania gruntów. Ponadto występuje wspieranie rynku wewnętrznego oraz podtrzymywanie cen, a także dopłaty do produkcji, przetwórstwa i konsumpcji. Prowadzona jest też odpowiednia polityka importowa z cłami importowymi, cenami wejścia, kontyngentami ilościowymi, klauzulami zabezpieczającymi, opłatami wyrównawczymi, itp. oraz działa system

⁴ AWU = 1 osoba pełnozatrudniona (FADN, 2016).

⁵ Ze względu na ograniczony rozmiar artykułu wykorzystano dane dla lat nieparzystych w okresie 2005-2013.

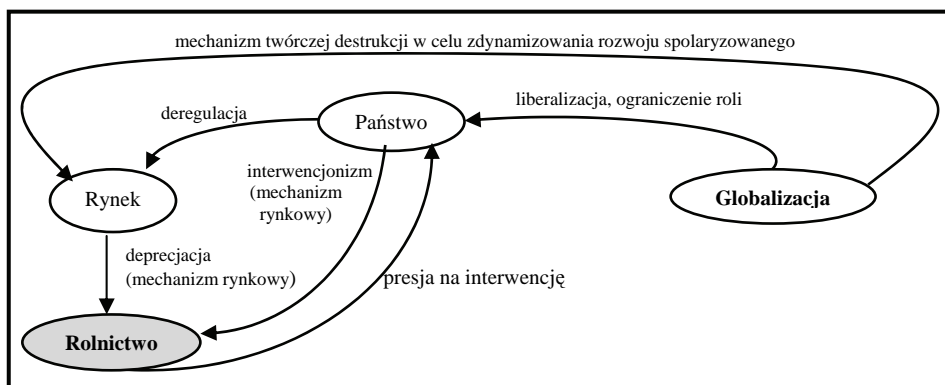
⁶ W latach 2005-2006 do Unii Europejskiej należało 25 krajów, w latach 2007-2012 – 27, a od 2013 jest ich 28.

⁷ Wykorzystano najnowsze dane FADN dostępne w marcu 2016 roku, które są opracowane dla gospodarstw towarowych, klasyfikowanych według sum Standardowej Produkcji (SO). SO to parametr wprowadzony w 2010 roku, który oznacza średnią z 5 lat wartość produkcji określonej działalności rolniczej (roślinnej lub zwierzęcej) uzyskaną z 1 ha lub od 1 zwierzęcia w ciągu 1 roku, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych (Wyniki Standardowe..., 2014).

⁸ WPR – Wspólna Polityka Rolna – jedna z najstarszych polityk Unii Europejskiej. Jej głównym celem jest zapewnienie godziwego standardu życia dla rolników oraz zapewnienie stabilnych i bezpiecznych dostaw żywności po przystępnych cenach dla konsumentów (European Commission, 2012).

subsydiów i opłat eksportowych zapewniający konkurencyjność na rynku globalnym (Judzińska i Łopaciuk, 2011).

Powiązanie rolnictwa z rynkiem i państwem (obecnie reprezentuje również i mechanizmy unijne) w warunkach globalizacji przedstawiono na rys. 1. Globalizacja powoduje jednostronne łagodzenie skutków mechanizmu rynkowego dla podmiotów aktywnie uczestniczących w tych procesach, bo koncentruje struktury rynkowe (monopolizacja i oligopolizacja). Sprawia jednocześnie, że rośnie nacisk na interwencję państwa ze strony grup wyłączonych z dobrodziejstw tych zjawisk i w ten sposób deprecjonowanych, m. in. rolników. Procesy globalizacyjne są bardziej zauważalne dla gospodarstw towarowych ze względu na ich bliższe związki z rynkiem, ale ograniczona mobilność zasobów w rolnictwie w obiegu ekonomicznym powoduje, że rolnicy pozbawieni są korzyści alokacyjnych, jakie wynikać by mogły z opłaty ich czynników wytwórczych zaangażowanych w rolnictwie (Grzelak, 2003).

Rys. 1. Zależność między globalizacją, państwem, rynkiem i rolnictwem

Fig. 1. The relationship between globalization, State, market and agriculture

Źródło: (Grzelak, 2003), opracowanie własne.

W kontekście procesów globalizacyjnych, perspektywy dla rolnictwa są niekorzystne. Szczególnie dotyczy to takich krajów jak Polska, gdzie sektor ten jest słabo rozwinięty i brak mu pełniejszej integracji z otoczeniem. Presja na deregulację i liberalizację w gospodarce oznacza dla rolnictwa poddanie go w większym stopniu mechanizmowi rynkowemu, przy jednoczesnym zmniejszeniu roli rządu i jego instytucji we wspomaganiu tego sektora⁹. Prowadzić to może także do polaryzacji rozwoju rolnictwa¹⁰. Aby neutralizować te zagrożenia, należy stwarzać szanse na integrację z otoczeniem, m. in. poprzez grupy producenckie, rozwijanie drobnej przedsiębiorczości na obszarach

⁹ Ciekawą analizę poziomu dochodów w rolnictwie polskim i unijnym oraz ich uzależnienie od wsparcia publicznego przedstawia publikacja Bear-Nawrockiej i Mrówczyńskiej-Kamińskiej (2015).

¹⁰ Z jednej strony pogłębianie się procesów globalizacyjnych oznacza dalszą koncentrację potencjału i siły rynkowej w coraz mniejszej liczbie koncernów, a z drugiej pauperyzację milionów małych firm i gospodarstw rolnych. W konsekwencji nastąpi: wzrost pozarolniczego wykorzystania coraz większej ilości użytków rolnych, przede wszystkim na uprawę opłacalnych roślin energetycznych, kosztem produkcji żywności, a poprzez to dalszy wzrost kosztów produkcji żywności i spadek jej ekonomicznej dostępności dla coraz większej liczby mieszkańców globu (Kowalczyk, 2010).

wiejskich, a przede wszystkim zmienić filozofię działania państwa przyjmując, że powinno korygować „niewidzialną rękę rynku” (Grzelak, 2003). Integracja europejska wydaje się więc być odpowiedzią na wyzwania globalizacji, głównie poprzez subsydiowanie dochodów gospodarstw rolnych.

Determinanty dochodów rodzinnych gospodarstw rolnych

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego stanowi opłatę za zaangażowanie własnych czynników wytwórczych do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego oraz za ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne w roku obrachunkowym. Oblicza się go przez dodanie do wartości dodanej netto¹¹ salda dopłat i podatków dotyczących inwestycji oraz odjęcie kosztu czynników zewnętrznych (Wyniki Standardowe..., 2014). Jego poziom zależy od wielu czynników, m. in. od kierunku produkcji, stopnia specjalizacji, wielkości gospodarstwa, kwalifikacji i umiejętności rolników, skali i zakresu oddziaływania czynników zewnętrznych, a także tempa zmian technologicznych (Wysokiński i Klepacki, 2013).

Ze względu na ograniczony rozmiar artykułu, przeanalizowano powierzchnię użytków rolnych i nakład pracy jako główne determinanty dochodu, według kraju Unii Europejskiej. Opisano również wielkość ekonomiczną gospodarstwa¹² jako miarę jego możliwości produkcyjnych (tab. 1). W 2005 roku przeciętna wielkość gospodarstwa w UE-25 wynosiła 35,5 ha i 62,2 tys. euro przy nakładzie pracy 1,66 AWU. Po dołączeniu Bułgarii i Rumunii w 2007 roku przeciętne te dla UE-27 wynosiły: 29,42 ha, 49,2 tys. euro i 1,79 AWU. Dwa pierwsze parametry w kolejnych latach powiększały się, by w 2013 roku dla UE-28 wynieść 32,76 ha i 52,8 tys. euro, a nakład pracy zmniejszył się do 1,54 AWU (tab. 1). Najmniejsze gospodarstwa rolne wystąpiły na Cyprze i Malcie, co zrozumiałe ze względu na rozmiary tych krajów, a także w Grecji i Rumunii. To właśnie gospodarstwa rumuńskie były najmniejsze pod względem wielkości ekonomicznej, przy obniżającym się nakładzie pracy (tab. 1). Do najsłabszych ekonomicznie można jeszcze zaliczyć gospodarstwa rolne z Bułgarii, Chorwacji, Grecji, Litwy, Polski i Słowenii, gdyż ich przeciętna wielkość ekonomiczna w latach 2005-2013 nie przekroczyła 25 tys. euro. W tej grupie najmniejsze możliwości produkcyjne miały gospodarstwa bułgarskie, litewskie i rumuńskie, gdyż z przeliczenia wielkości ekonomicznej na 1 ha użytków rolnych, relacja ta nie przekraczała u nich 1,0 tys. euro/1 ha. Natomiast najsilniejsze ekonomicznie w badanym okresie były gospodarstwa z Belgii, Czech, Danii, Francji, Holandii, Luksemburga, Niemiec, Słowacji i Wielkiej Brytanii, gdyż w badanych latach miały ponad 150 tys. euro wielkości ekonomicznej. Warto w tym miejscu wyróżnić duże gospodarstwa z Czech, Estonii i Słowacji, jako wyróżniające się w UE pod względem stosunkowo dużej powierzchni użytków rolnych i wysokim nakładzie pracy, a nieproporcjonalnej do tego wielkości ekonomicznej. W badanych latach miały one mniejsze możliwości produkcyjne niż duże gospodarstwa z Wielkiej Brytanii, Francji i Danii (tab. 1).

¹¹ Wartość dodana netto to produkcja ogółem pomniejszona o zużycie pośrednie, skorygowana o saldo dopłat i podatków dotyczących działalności operacyjnej minus wartość amortyzacji (Wyniki Standardowe..., 2014).

¹² Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego to suma wartości Standardowych Produkcji (SO) wszystkich działalności rolniczych występujących w gospodarstwie, wyrażana w euro (Wyniki Standardowe..., 2014).

Tabela 1. Powierzchnia, wielkość ekonomiczna i liczba pracujących przeliczone na 1 rodzinne gospodarstwo rolne według kraju Unii Europejskiej w latach 2005-2013
 Table 1. Utilized area, economic size and the number of working persons converted to 1 family farm according to the country of the European Union in years 2005-2013

Wskaźnik	Przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego [ha]				Przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego [tys. euro]				Przeciętna liczba pełnozatrudnionych w gospodarstwie rolnym [AWU]					
	2005	2007	2011	2013	2005	2007	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013	
Kraj/Lata	2005	2007	2011	2013	2005	2007	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013	
Austria	31,63	30,98	32,18	30,71	32,39	49,90	51,40	60,40	57,10	57,60	1,54	1,53	1,47	1,44
Belgia	41,12	43,18	47,48	48,41	49,30	187,50	195,50	227,70	237,80	239,70	1,90	1,94	2,09	2,11
Bulgaria	.	21,39	32,36	35,00	35,22	.	16,50	25,30	24,60	24,90	.	2,36	2,66	2,47
Chorwacja	.	.	.	14,59	14,59	.	.	.	21,80	21,80	.	.	.	1,86
Cypr	8,17	7,57	10,36	8,63	9,12	44,00	38,90	37,60	38,10	38,20	1,44	1,35	1,55	1,52
Czechy	230,95	222,53	226,07	228,86	232,93	234,50	218,20	242,00	242,30	246,70	7,90	7,48	6,74	6,50
Dania	79,81	91,63	94,77	96,45	96,84	211,30	242,70	286,50	293,60	295,00	1,61	1,71	1,81	1,69
Estonia	104,56	109,25	134,05	125,45	128,27	51,40	52,90	79,00	72,00	72,60	2,76	2,52	2,45	2,08
Finlandia	48,12	51,39	53,06	54,36	55,53	62,20	64,20	74,30	76,30	75,60	1,47	1,41	1,31	1,30
Francja	80,81	84,73	86,12	87,68	85,87	136,10	141,60	154,80	158,20	156,90	2,02	2,01	2,06	2,02
Grecja	7,98	7,56	8,20	9,06	9,31	15,90	16,00	16,80	17,30	17,20	1,36	1,27	1,28	1,18
Hiszpania	33,72	36,27	36,35	36,50	39,31	46,40	50,70	55,20	56,00	54,00	1,47	1,47	1,46	1,40
Holandia	30,24	33,96	35,70	36,67	34,61	300,00	316,80	365,30	366,90	368,20	2,46	2,57	2,72	2,80
Irlandia	41,61	45,89	43,82	43,37	51,36	35,70	36,40	35,00	35,80	44,00	1,14	1,14	1,12	1,21
Litwa	30,45	43,93	46,29	46,68	50,31	12,70	20,00	24,70	24,10	24,50	1,84	1,93	1,78	1,76
Luksemburg	71,74	76,53	80,06	78,47	78,50	133,90	143,70	166,80	167,80	168,30	1,62	1,66	1,69	1,74
Łotwa	56,09	68,60	71,06	71,75	69,16	24,70	28,10	36,70	33,60	33,50	2,63	2,41	2,16	2,00
Malta	2,81	3,12	3,31	2,63	2,57	32,40	32,90	31,60	30,90	34,20	1,49	1,50	1,49	1,40
Niemcy	77,68	78,41	85,40	84,84	86,63	194,80	206,30	206,90	203,50	207,10	2,17	2,19	2,26	2,24
Polska	17,17	18,33	18,42	18,63	19,11	19,30	20,30	24,00	23,70	24,10	1,77	1,76	1,70	1,72
Portugalia	23,64	25,21	25,68	25,12	25,53	26,70	29,10	32,80	33,60	32,80	1,67	1,69	1,59	1,58
Rumunia	.	8,20	9,98	10,20	9,90	.	7,10	9,30	9,10	8,40	.	2,14	1,56	1,36
Słowacja	615,33	584,02	525,72	552,91	594,82	331,80	311,00	375,80	401,90	474,40	20,73	18,05	14,48	14,67
Słowenia	10,53	10,84	10,87	11,13	11,38	18,00	19,70	20,80	21,50	21,70	1,87	1,76	1,65	1,48
Szwecja	87,39	90,67	96,05	98,91	102,45	109,80	109,00	119,20	121,50	124,10	1,42	1,48	1,41	1,42
Węgry	49,04	54,42	49,77	52,69	45,02	44,00	48,40	46,90	49,10	44,70	1,82	1,82	1,64	1,73
W. Brytania	144,24	154,55	159,02	155,56	166,15	157,00	164,60	190,30	188,10	185,60	2,17	2,20	2,18	2,20
Włochy	15,66	14,77	16,58	15,90	15,55	46,20	47,00	61,10	59,20	61,30	1,27	1,32	1,29	1,24
UE	35,60	29,42	32,36	32,52	32,76	62,20	49,20	58,40	58,40	58,20	1,66	1,79	1,64	1,58

Źródło: (FADN, 2016), obliczenia własne.

Tabela 2. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na 1 gospodarstwo rolne, 1 hektar powierzchni użytków rolnych i 1 jednostkę nakładu pracy według kraju Unii Europejskiej w latach 2005-2013

Table 2. Family farm income on 1 farm, 1 hectare of utilized area and 1 work unit according to the country of the European Union in years 2005-2013

Wskaźnik Kraj/Lata	Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego/1 gospodarstwo rolne (euro/1 gospodarstwo)					Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego/1 ha (euro/1 ha)					Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego/1 hektar (euro/1 AWU)				
	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013
Austria	23441	30007	22402	30037	25402	741,10	968,59	696,15	978,09	784,25	15221,43	19612,42	15239,46	20859,03	17640,28
Belgia	47865	57672	42662	52064	57678	1164,03	1335,62	898,53	1075,48	1169,94	25192,11	29727,84	20412,44	24443,19	27335,55
Bulgaria	.	4563	4589	7863	8866	.	213,32	141,81	224,66	251,73	.	1933,47	1725,19	3170,56	3589,47
Chorwacja	4702	322,28	2527,96
Cypr	6858	6506	9036	12749	11248	839,41	859,45	872,20	1477,29	1233,33	4762,50	4819,26	5829,68	8387,50	7977,30
Czechy	17940	36342	11607	51180	53979	77,68	163,31	51,34	223,63	231,74	2270,89	4858,56	1722,11	7873,85	8104,95
Dania	15586	2611	-47048	31364	59011	195,29	28,50	-496,44	325,18	609,37	9680,75	1526,90	-25993,37	18558,58	32602,76
Estonia	15026	22847	11110	22841	16716	143,71	209,13	82,88	182,07	130,32	5444,20	9066,27	4534,69	10981,25	8400,00
Finlandia	19901	25990	15236	21717	17857	413,57	505,74	287,15	399,50	321,57	13538,10	18432,62	11630,53	16705,38	13631,30
Francja	29518	43354	18244	47218	31580	365,28	511,67	211,84	538,53	367,77	14612,87	21569,15	8856,31	23375,25	15480,39
Grecja	14076	14726	13098	12228	10487	1763,91	1947,88	1597,32	1349,67	1126,42	10350,00	11595,28	10232,81	10362,71	9621,10
Hiszpania	20526	28601	20233	21946	22059	608,72	788,56	556,62	601,26	561,15	13963,27	19456,46	13858,22	15675,71	16340,00
Holandia	39917	46475	23023	40570	66820	1320,01	1368,52	644,90	1106,35	1930,66	16226,42	18083,66	8464,34	14489,29	24748,15
Irlandia	18241	21411	16053	23950	22172	438,38	466,57	366,34	552,23	431,70	16000,88	18781,58	14333,04	21383,93	18323,97
Litwa	7207	16078	12991	15692	14081	236,68	365,99	280,64	336,16	279,88	3916,85	8330,57	7298,31	8915,91	7694,54
Luksemburg	37405	50284	25790	50548	44908	521,40	657,05	322,13	644,17	572,08	23089,51	30291,57	15260,36	29050,57	25515,91
Lotwa	10212	15278	7660	12793	9861	182,06	222,71	107,80	178,30	142,58	3882,89	6339,42	3546,30	6396,50	4810,24
Malia	12569	17232	8341	7411	11140	4472,95	5523,08	2519,94	2817,87	4334,63	8435,57	11488,00	5597,99	5293,57	7845,07
Niemcy	29530	43529	23233	38051	49958	380,15	555,15	272,05	448,50	576,68	13608,29	19876,26	10280,09	17295,91	22302,68
Polska	5830	9979	6445	10887	9835	339,55	544,41	349,89	584,38	514,65	3293,79	5669,89	3791,18	6329,65	5718,02
Portugalia	8354	10315	11337	12543	13432	353,38	409,16	441,47	499,32	526,13	5002,40	6103,55	7130,19	7839,38	8501,27
Rumunia	.	3027	3623	5763	6133	.	369,15	363,03	565,00	619,49	.	1414,49	2322,44	4237,50	4945,97
Słowacja	-12193	7769	-90365	15220	-8683	-19,82	13,30	-171,89	27,53	-14,60	-588,18	430,42	-6240,68	1037,49	-559,83
Słowenia	4989	7197	7124	7017	5711	473,79	663,93	655,38	630,46	501,85	2667,91	4089,20	4317,58	4741,22	4021,83
Szwecja	11838	24703	5405	16964	16286	135,46	272,45	56,27	171,51	158,97	8336,62	16691,22	3833,33	11946,48	11309,72
Węgry	5818	13018	6998	21671	17083	118,64	239,21	140,61	411,29	379,45	3196,70	7152,75	4267,07	12526,59	10950,64
W. Brytania	32672	50565	40424	61823	46465	226,51	327,18	254,21	397,42	279,66	15056,22	22984,09	18543,12	29439,52	21120,45
Włochy	20900	24948	22870	22719	20757	1334,61	1689,10	1379,37	1428,87	1334,86	16456,69	18900,00	17728,68	17611,63	16739,52
UE	17872	18363	13219	19138	17903	502,02	624,17	408,50	588,50	546,49	10766,27	10258,66	8060,37	12112,66	11625,32

Źródło: (FADN, 2016), obliczenia własne.

Tabela 3. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego minus subwencje na 1 gospodarstwo rolne, 1 hektar powierzchni użytków rolnych i 1 jednostkę nakładu pracy według kraju Unii Europejskiej w latach 2005-2013

Table 3. Family farm income without subventions on 1 farm, 1 hectare of utilized area and 1 work unit according to the country of the European Union in years 2005-2013

Wskaźnik	Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego bez subwencji /1 gospodarstwo rolne [euro/1 gosp.]					Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego bez subwencji /1 hektar użytków rolnych [euro/1 ha]					Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego bez subwencji /1 jednostkę pracy [euro/1 AWU]				
	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013
Austria	3713	11569	1933	11719	6988	117,39	373,43	60,07	381,60	215,75	2411,04	7561,44	1314,97	8138,19	4852,78
Belgia	30986	34591	17754	26965	32933	753,55	801,09	373,93	557,01	668,01	16308,42	17830,41	8494,74	12659,62	15608,06
Bulgaria	.	2836	-1437	2237	-1809	.	132,59	-44,41	63,91	-51,36	.	1201,69	-540,23	902,02	-732,39
Chorwacja	694	47,57	373,12
Cypr	1823	3380	3992	8803	6342	223,13	446,50	385,33	1020,05	695,39	1265,97	2503,70	2575,48	5791,45	4497,87
Czechy	-27469	-25055	-64729	-30274	-41149	-118,94	-112,59	-286,32	-132,28	-176,66	-3477,09	-3349,60	-9603,71	-4657,54	-6178,53
Dania	-14117	-33830	-85241	-5651	22662	-176,88	-369,20	-899,45	-58,59	234,01	-8768,32	-19783,63	-47094,48	-3343,79	12520,44
Estonia	3847	6554	9472	-1791	-8347	36,79	59,99	-70,66	-14,28	-65,07	1393,84	2600,79	-3866,12	-861,06	-4194,47
Finia	-23721	-19946	-32590	-27918	-32031	-492,96	-388,13	-614,21	-513,58	-576,82	-16136,73	-14146,10	-24877,86	-21475,38	-24451,15
Francja	653	13284	-12457	15778	1687	8,08	156,78	-144,65	179,95	19,65	323,27	6608,96	-6047,09	7810,89	826,96
Grecja	8744	8245	6198	5368	3949	1095,74	1090,61	755,85	592,49	424,17	6429,41	6492,13	4842,19	4549,15	3622,94
Hiszpania	13345	21520	10993	12056	12877	395,76	593,33	302,42	330,30	327,58	9078,23	14639,46	7529,45	8611,43	9538,52
Holandia	27360	29839	4062	19414	49945	904,76	878,65	113,78	529,42	1443,08	11121,95	11610,51	1493,38	6933,57	18498,15
Irlandia	779	1182	-3098	4887	1896	18,72	25,76	-70,70	112,68	36,92	683,33	1036,84	-2766,07	4363,39	1566,94
Litwa	2903	8970	4499	7582	4057	95,34	204,19	97,19	162,43	80,64	1577,72	4647,67	2527,53	4307,95	2216,94
Luksemburg	1689	10655	-16980	-839	463	23,54	139,23	-212,09	-10,69	5,90	1042,59	6418,67	-10047,34	-482,18	263,07
Lotwa	2798	2765	-6995	-569	-3980	49,88	40,31	-98,44	-7,93	-57,55	1063,88	1147,30	-3238,43	-284,50	-1941,46
Malta	6300	8496	4451	4638	8376	2241,99	2723,08	1344,71	1763,50	3259,14	4228,19	5664,00	2987,25	3312,86	5898,59
Niemcy	624	11685	-12770	2219	15137	8,03	149,02	-149,53	26,16	174,73	287,56	5335,62	-5650,44	1008,64	6757,59
Polska	3491	5951	1281	4995	3851	203,32	324,66	69,54	268,12	201,52	1972,32	3381,25	753,53	2904,07	2238,95
Portugalia	2882	4624	4875	6096	6375	121,91	183,42	189,84	242,68	249,71	1725,75	2736,09	3066,04	3810,00	4034,81
Rumunia	.	908	1898	4070	4100	.	110,73	190,18	399,02	414,14	.	424,30	1216,67	2992,65	3306,45
Słowacja	112770	131916	259550	143075	172722	-183,27	-225,88	-493,70	-258,77	-290,38	-5439,94	-7308,37	-17924,72	-9752,90	-11136,17
Słowenia	-375	1144	-752	155	-2377	-35,61	105,54	-69,18	13,93	-208,88	-200,53	650,00	-455,76	104,73	-1673,94
Szwecja	-18418	-9754	-28091	-22911	-24109	-210,76	-107,58	-292,46	-231,63	-235,32	-12970,42	-6590,54	-19922,70	-16134,51	-16742,36
Węgry	-4561	55	-5666	4054	1184	-93,01	1,01	-113,84	76,94	26,30	-2506,04	30,22	-3454,88	234,35	758,97
W. Brytania	-10522	4632	-3311	20144	4406	-72,95	29,97	-20,82	129,49	26,52	-4848,85	2105,45	-1518,81	9592,38	2002,73
Włochy	15131	19683	16808	16378	14321	966,22	1332,63	1013,75	1030,06	920,96	11914,17	14911,36	13029,46	12696,12	11549,19
UE	6604	8811	2286	7882	6802	185,51	299,49	70,64	242,37	207,63	3978,31	4922,35	1393,90	4988,61	4416,88

Źródło: (FADN, 2016), obliczenia własne.

Dochody rodzinnych gospodarstw rolnych i ich subwencjonowanie

Przeciętny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w 2005 roku wyniósł 17 872 euro, co oznaczało ok. 500 euro z 1 ha i aż 10 766 euro/1 AWU. W 2013 wartości te kształtowały się odpowiednio: 17 903 euro/1 gospodarstwo, 546 euro/1 ha i 11 625 euro/1 AWU.

Najniższe wartości dochodów wystąpiły w roku 2009, gdyż były o ok. 25% niższe niż te z 2005 roku lub z 2013 (tab. 2). Kalkulując dochód bez subwencji, średnio w 2005 roku w UE wynosił on 6 604 euro/1 gospodarstwo, 185,5 euro/1 ha i ok. 3 978 euro/1 AWU, a w 2013 kolejno: 6 802/1 gospodarstwo, 207/1 ha i 4416 euro/1 AWU, a wyniki z 2009 roku były ok. 3-krotnie niższe (tab. 3).

Analizując dochód według kraju UE, zauważyć można, że najwyższy (przekraczający 40000 euro/1 gospodarstwo) wystąpił w badanym okresie w Belgii, Czechach, Danii (tylko w 2013), Holandii, Luksemburgu, Niemczech i Wielkiej Brytanii. W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych, dochód powyżej 1000 euro uzyskano w analizowanych latach w Belgii, na Cyprze (2011 i 2013), w Grecji, Holandii, na Malcie i we Włoszech. Przeliczając dochód na jednostkę nakładu pracy, uwidacznia się podział na UE-15 i resztę słabszych krajów. W 15 krajach UE dochód/1 AWU przekroczył w latach 2005-2013 10 tys. euro/1 AWU – stało się tak w 14 krajach „starej” Unii (bez Portugalii) i na Węgrzech (tab. 2).

Inaczej przyporządkowane będą kraje, gdy rozważy się dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego bez subwencji. Po pierwsze, zauważyć można wysoką zmienność wyników w analizowanych kolejnych latach. W jednym roku gospodarstwa uzyskiwały ponad 10 tys. euro/1 gospodarstwo, a następnie nie przekraczały 2-4 tys. lub wynik był ujemny. Tak działo się na przykład w Austrii, Francji, Niemczech i Wielkiej Brytanii, w innych krajach podobnie, ale rozpiętości były niższe. Po drugie, w wielu krajach wystąpiły wyniki ujemne przez większość analizowanych lat. Do tych krajów należały: Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Łotwa, Słowacja, Słowenia i Szwecja. Za kolejne kraje o niskich wynikach, można uznać Bułgarię, Irlandię i Rumunię, w których dochód minus subwencje nie przekraczał 3000 euro/1 gospodarstwo przez większość badanych lat oraz Chorwację, dla której dostępny jest tylko rok 2013. Natomiast najwyższe wyniki na 1 gospodarstwo uzyskano w Belgii, Hiszpanii, Holandii i we Włoszech (tab. 3). Najwyższy zaś dochód bez subwencji na 1 ha i 1 AWU przypadał w Belgii, Grecji, Holandii oraz na Cyprze i Malcie (tab. 3).

Wyraźnie więc widać korygującą rolę subwencji jako narzędzia poprawiania sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych, zwłaszcza, gdy w danym roku występują gorsze warunki do prowadzenia działalności rolniczej (przykład roku 2009) albo występuje zmienność dochodów (przykład Francji i Niemiec, a także Estonii, Luksemburga, Łotwy i innych). Widać też kłopoty z uzyskaniem dodatniego dochodu w największych obszarowo gospodarstwach rolnych (przykład Czech i Słowacji). Potwierdzić więc można ochronny charakter integracji europejskiej dla dochodów rodzinnych gospodarstw rolnych. Nie pojawił się jeszcze negatywny wpływ globalizacji. Ponadto wyznaczyć można kraje, w których gospodarstwa rolne mają wysokie dochody (również bez subwencji). Są to Belgia i Holandia.

Podsumowanie i wnioski

Rolnictwo w stosunkowo niewielkim stopniu odczuwa skutki globalizacji, gdyż podlega ochronie w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Jest to przejaw integracji europejskiej, która w wysokim stopniu skupia się na poprawie dochodów rodzinnych gospodarstw rolnych poprzez ich subwencjonowanie i inne instrumenty.

W artykule wykazano, że dochody gospodarstw rolnych bez subwencji, charakteryzowały się przez większość badanych lat: wysoką zmiennością (Austria, Francja, Niemcy, Wielka Brytania); w wielu krajach ujemnym wynikiem (Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Łotwa, Słowacja, Słowenia i Szwecja) lub niskim (Bułgaria, Irlandia, Rumunia, Chorwacja); w kilku państwach wysokim wynikiem (Belgia, Hiszpania, Holandia, Włochy).

Potwierdzono ochronny charakter integracji europejskiej dla dochodów rodzinnych gospodarstw rolnych. Korygującą rolę subwencji widać w czasie pogorszenia sytuacji gospodarczej i zmienności dochodów gospodarstw rolnych. Wskazano na kłopoty z uzyskaniem dodatkowego dochodu w największych obszarowo gospodarstwach rolnych. Ponadto zauważono, że wspierane są też wysokie dochody gospodarstw, które dzięki subwencjonowaniu stają się jeszcze bardziej dochodowe. To ostatnie rozwiązanie jest charakterystyczne dla tradycji Unii Europejskiej i budzi największe kontrowersje.

Literatura

- Bear-Nawrocka, A., Mrówczyńska-Kamińska, A. (2015). Sytuacja dochodowa a przepływy materiałowe w rolnictwie w krajach Unii Europejskiej. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie Problemy Rolnictwa Światowego, Tom 15 (XXX), z. 3, 5-16.
- Borowiecki, R., Siuta-Tokarska, B. (2008). Problemy funkcjonowania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce. Synteza badań i kierunki działania. Difin, Warszawa.
- Czyżewski, A. (2006). Polityka gospodarcza i jej wpływ na kształtowanie cen i dochodów w rolnictwie. W: Ekonomiczne uwarunkowania wykorzystania rynkowych narzędzi stabilizacji cen i zarządzania ryzykiem w rolnictwie. red. M. A. Jerzak i A. Czyżewski, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań, 17-56.
- Czyżewski, A., Poczta, A., Wawrzyniak, Ł. (2006). Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej. *Ekonomista*, nr 3, 347-369.
- European Commission (2012). The Common Agricultural Policy. A partnership between Europe and Farmers. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 3.
- FADN (2016). Pobrane w marcu 2016 z: http://ec.europa.eu/agriculture/rica/database/report_en.cfm?dwh=SO.
- Grzelak, A. (2003). Rynek, globalizacja, rolnictwo – propedeutyka podstawowych zależności. W: Makroekonomiczne problemy agrobiznesu w Polsce w okresie przedakcesyjnym. red. nauk. A. Czyżewski, Zeszyty Naukowe Nr 30, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 51-67.
- Hennis, M. (2005). Globalization and European integration: the changing role of farmers in the common agricultural policy. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Jones, E., Verdun, A. (2005). The Political Economy of European Integration: Theory and Analysis. Routledge, Londyn i Nowy Jork.
- Judzińska, A., Łopaciuk, W. (2011). Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo, nr 9, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 8-9.
- Kołodko, G.W. (2001). Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów posocjalistycznych. Dom Organizatora, Toruń.
- Kowalczyk, S. (2010). Agrobiznes w warunkach kryzysu. W: Agroekonomia w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania. red. nauk. A. Grzelak i A. Sapa, Zeszyty Naukowe nr 150, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań, 29-45.
- Małaga, K. (2009). Konwergencja gospodarcza. Próba syntezy. W: Konwergencja gospodarcza Polski. red. nauk. Z. B. Liberda, VIII Kongres Ekonomistów Polskich, PTE, Warszawa, 92-117.

- Pietrewicz, J. (2009). Bariera globalnych problemów ochrony środowiska w gospodarce żywnościowej. W: Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarki żywnościowej. Red. A. Borowska i A. Daniłowska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 77-90.
- Szymański, W. (2013). Racjonalność globalna a konkurencyjność ekonomiczno-społeczna rolnictwa. W: Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (19). Red. nauk. J. S. Zegar, nr 68, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 9-42.
- Wierzejski, T. (2010). Makroekonomiczne determinanty internacjonalizacji gospodarki na przykładzie sektora rolno-spożywczego w Polsce. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne – Oddział w Toruniu, Toruń.
- Wyniki Standardowe 2013 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe. (2014), IERiGŻ-PIB, Warszawa, 8-9, 27-28.
- Wysokiński, M., Klepacki, B. (2013). Poziom i parytet dochodów gospodarstw mlecznych o różnym stopniu koncentracji produkcji. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4 (337), 60-73.
- Yip, G. S. (2004). Strategia globalna. PWE, Warszawa.